

УДК 94(420):327.061

КОРОЛЬ Роман Володимирович,
аспірант Черкаського національного
університету ім. Богдана Хмельницького,
молодший науковий співробітник
редакційно-видавничої групи
«Реабілітовані історією. Черкаська
область»
e-mail: roman_897@mail.ru

ВІДОМОСТІ АРХІВНИХ УСТАНОВ ЦЕНТРАЛЬНИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ ПРО РЕПРЕСІЇ ЩОДО ШКІЛЬНОЇ ТА СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

***Анотація.** Досліджені архівні документи центральних областей України 1930–1960 років щодо українських політичних злочинців віком від 12 до 25 років. Автор аналізує законодавчий процес подолання ідеологічних обмежень в історичних дослідженнях, узагальнює відкриті архівні джерела про репресії тоталітарної держави проти підростаючого покоління. Ілюструється список архівних фондів Державного архіву Черкаської області, в яких виявлено та встановлено фактичну наявність архівної інформації репресивних органів за період 1917–1991 роки. Акцентується, що головною джерельною базою для дослідників стали розсекречені документи державних архівів, архіву ЦК Компартії України, її місцевих партійних комітетів, матеріали архівних підрозділів колишнього Комітету державної безпеки УРСР. У фондах відкриті для опрацювання сотні документів партійно-чекістського контролю неблагодійних учнів та студентів. На основі вивчення розсекречених справ автор стверджує, що державний терор, пропаганда та виховання були спрямовані проти українства з перших років життя у державі. Представники молодого покоління, які виступали проти офіційних канонів у силу родинних традицій, виховання, релігійних переконань, оголошувалися злочинцями. Робиться висновок, що об'єктивно це були репресії проти майбутнього українського народу.*

***Ключові слова.** Архівні установи, розсекречені документи, репресії, історична справедливість.*

Постановка проблеми. Свобода доступу до інформації визнана невід'ємним елементом демократичного суспільства, її називають критерієм для вимірювання рівня розвитку демократії. У розвинених державах загальноприйнятим стає принцип, сформульований провідними світовими – експертами: громадський інтерес до інформації повинен мати перевагу перед будь-якими обмеженнями. Цей принцип стосується не лише актуальної інформації, що описує сьогодення, а й матеріалів минулого. Тому питання вільного доступу до архівів розглядається в більшості країн у загальному контексті доступу до інформації і є важливим критерієм дотримання в суспільстві демократичних норм. Недаремно на фасаді Національного архіву США виکارбувано напис: «Демократія починається тут». Саме архівні документи, відкриті у незалежній Україні для науковців та громадян, є головним інструментом для відтворення правди злочинну діяльність тоталітарного режиму проти українців.

Мета. Висвітлити інформацію про відкриті відомості архівів центральних областей України про репресивні заходи щодо підростаючого покоління українців. Акцент зроблено на архівних закладах Черкаської області.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дана тема вітчизняними науковцями ще не вивчена. Зарубіжні вчені розглядають її лише побіжно через призму аналізу репресивної політики тоталітарної держави у ХХ столітті.

Виклад основного матеріалу. Рада Європи 13 липня 2000 року прийняла спеціальні Рекомендації країнам-членам стосовно європейської політики доступу до архівів. Головним мотивом документа є те, що жодна країна не може стати демократичною, не забезпечивши власним громадянам права на правду про своє минуле [1, 10].

В Україні незалежність, утверджена після розпаду радянської імперії на початку 1990-х рр., призвела до розвитку демократичних процесів, що спричинили трансформацію свідомості у населення країни, політичної та інтелектуальної еліти. Базовим елементом цього процесу стала ліквідація ідеологічних обмежень в історичних дослідженнях.

Приймаючи Закон України «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» від 17 квітня 1991 р. № 962-ХІІ, Верховна Рада визнала: «Мільйони безвинних людей на підставі антигуманних і антидемократичних законів та внаслідок прямого беззаконня і свавілля зазнали переслідувань за свою політичну діяльність, висловлювання та релігійні переконання». Рішуче відмежувавшись від методів державного терору, Верховна Рада УРСР одним із своїх пріоритетів проголосила відновлення історичної справедливості [2, 262].

Розсекречені документи державних та архіву ЦК Компартії України, її місцевих партійних комітетів, матеріали архівних підрозділів колишнього Комітету державної безпеки УРСР стали головною джерельною базою для дослідників. Результати їх праці покликані служити відновленню історичної справедливості, ґрунтовному висвітленню трагічних подій в історії України, повернути їй незаслужено забуті імена державних діячів, науковців, митців, робітників і селян, вшанувати тих, хто боровся за свободу і незалежність України.

Поштовхом для досліджень став також Указ Президента України «Про розсекречення, оприлюднення та вивчення архівних документів, пов'язаних з українським визвольним рухом, політичними репресіями та голодоморами в Україні» № 37 від 23.01.2009 [3, 1].

Закон України «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років» від 09.04.2015 № 316-VIII [4, 218] відкрив доступ до інформації, яка свого часу перебувала у віданні таких репресивних органів, як ЧК, ГПУ, ОГПУ, НКВД, НКГБ, МГБ, МВД, КГБ та інших.

Основними засадами державної політики щодо забезпечення доступу до архівної інформації репресивних органів держава називає гарантію права кожного на доступ до архівної інформації репресивних органів; гарантовані умови для належного зберігання, примноження та використання архівної інформації репресивних органів; забезпечення оцифрування носіїв архівної інформації репресивних органів. В архівах розпочалася масштабна системна робота – створені спеціальні підрозділи для розсекречення документів; розпочато створення електронного архіву, який поповнюється цифровими копіями документів.

На виконання Закону України «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років» та рішення колегії Укрдержархіву від 24.02.2016 № 1/1 «Про підсумки роботи архівних установ і спеціальних установ страхового фонду документації у 2015 році та основні завдання на 2016 рік» [5, 1], Державний архів Черкаської області, інші державні архівні установи, архівні відділи міських рад провели ревізію архівних фондів із метою виявлення архівної інформації репресивних органів. За підсумками ревізії складено списки архівних фондів (нефондових комплексів), в яких виявлено та встановлено фактичну наявність архівної інформації репресивних органів за період 1917–1991 роки.

Державний архів Черкаської області до такого списку архівних фондів, в яких виявлено та встановлено фактичну наявність архівної інформації репресивних органів за період 1917-1991 роки, зачислив:

ВІЙСЬКОВО-АДМІНІСТРАТИВНІ УСТАНОВИ

1. ф. Р-1667 – Золотоніський повітовий військовий комісаріат, м. Золотоноша Кременчуцької губ. 1917–1922 рр., опис 1. Містить 117 справ управлінської документації.

МІЛІЦІЯ ТА ДЕРЖАВНА БЕЗПЕКА

2. ф. Р-5625 – Управління Служби безпеки України в Черкаській області, м. Черкаси Черкаської обл. 1918–1992 рр., описи 1,2. Опис 1 містить 10893 справи, опис 2 – 30573 позасудові та припинені кримінальні справи, фільтраційні справи.

3. ф. Р-1670 – Золотоніська повітова робітничо-селянська міліція, м. Золотоноша Полтавської губ. 1920–1922 рр., опис 2. Містить 3 справи управлінської документації.

ПРАВОСУДДЯ, ЮСТИЦІЯ

4. ф. Р-2633 – Відділ юстиції виконавчого комітету Черкаської обласної Ради народних депутатів, м. Черкаси Черкаської обл. 1954–1956, 1971–1984 рр., опис 3. Містить 38 справ управлінської документації.

СУДИ

5. ф. Р-2634 – Черкаський обласний суд Міністерства юстиції України, м. Черкаси Черкаської обл. 1954–1995 рр., опис 2. Містить 146 справ управлінської документації.

ПРОКУРАТУРА

6. ф. Р-2841 – Прокуратура Черкаської області Прокуратури УРСР, м. Черкаси Черкаської обл. 1954–1980 рр., описи 1, 3, 5. Опис 1 містить 108 справ, опис 3 – 81 справу, опис 5 – 649 справ управлінської документації та наглядових виробництв.

Таким чином архіви Черкащини у 6 фондах зберігають відомості 42608 справ, що містять фактичну наявність архівної інформації репресивних органів за період 1917–1991 роки. Аудіовізуальних документів з цього напрямку в архівах немає. Документів, що мають грифи обмеженого доступу, також немає [6, 1].

У фондах архівних установ центральних областей України відкриті для опрацювання сотні документів, що підтверджують та яскраво ілюструють багатоаспектність партійно-чекістського контролю й каральної системи проти «інакомислячих», «неблагодійних» учнів та студентів. Розсекречені справи свідчать, що державний терор, пропаганда та виховання були спрямовані проти українства з перших років життя у державі. Представники молодого покоління, які не корилися чи виступали проти офіційних канонів у силу родинних традицій, виховання, релігійних переконань, оголошувалися злочинцями.

Об'єктивно це були репресії проти майбутнього українського народу. В демократичній країні ці юнаки і дівчата могли стати гарними хліборобами, учителями, військовими. Тоталітарна держава назвала їх ворогами народу і знищила долю, позбавила можливості навчатися, вільно працювати, розбудовувати рідний край.

Великого розголосу на Черкащині набув процес над так званою Городищенською філією Союзу визволення України. Як зазначалося у звинувачувальному висновку 24 вересня 1924 року, «председатель редакции Махиня Александр, Посулько Максим – секретарь... сознательно поставили себе в программу издания журнала не только националистически воспитывать окружающую среду, но и создавать, прикрываясь организацией журнала и культурно-просветительской работой среди городищенской молодежи и в частности студентов агротехникума, кадры людей, необходимых для свержения рабоче-крестьянской власти. Петлюровский характер журнала «Рилля» проявлялся даже с внешней стороны – списки объявлений журнала давались на желто-блакитных плакатах» [7, 111]. За цією справою 44 особи були звинувачені у створенні підпільної контрреволюційної організації петлюрівського характеру під назвою «Городищенське відділення Союзу визволення України», що нібито мала на меті повалення радянської робітничо-селянської влади. 10 обвинувачених (наймолодшому з них 20 років, найстаршому – 25) ревтрибунал засудив до розстрілу. Решта одержали від 5 до 10 років концтабору. Неповнолітнього В. Труша (16 років) позбавили волі на 8 років [8, 23–24].

20 листопада 1939 року за антирадянську діяльність були заарештовані тринадцятирічні школярі з с. Нова Гребля Золотоніського району О. Герявенко і Ф. Євтушенко. 9 лютого 1941 року за ст. 54-10 КК УРСР вони були засуджені до 2 років в'язниці [8, 34].

За антирадянщину піддано репресіям Луку Руденка (1921 р.н.), уродженця с. Чорна Кам'янка Маньківського р-ну. До арешту він був студентом 1 курсу Уманського учительського інституту. Зарештований 22 жовтня 1939 року й засуджений Київським облсудом до 5 років позбавлення волі з пораженням у правах на 3 роки.

Учень військово-медичної академії Іван Федорович з Умані (1913 р.н.), підданий арешту 31.01.1941 року, засуджений ВТ Ленінградського гарнізону за ст. 58–10 КК РРФСР до 10 р. позбавлення волі.

Дев'ятикласник із с. Журжинці Лисянського району Володимир Постний, який у жовтні 1941 року написав 4 націоналістичні за змістом вірші під заголовками «Розцвіти Україно» і «Загриміло в нашім краї», «Шевченку», «Летіли пташки» та передав у редакцію окупаційної газети «Голос Лисянщини», військовим трибуналом засуджений до позбавлення волі в далеких місцях строком на п'ять років у виправно-трудовах таборах [9, 34].

Десять літ концтаборів одержала студентка Київського педінституту Нефедова за те, що під час окупації була перекладачкою в Смілянського агрокоменданта. Не було взято до уваги навіть те, що вона надавала дієву допомогу в забезпеченні надійними документами підпільників, військовополонених, які втекли зі Смілянського концтабору [10, 18].

За дві листівки антирадянського змісту 5 травня 1945 року НКДБісти заарештували семикласницю Шрамківської школи Віру Турчинську. 19 грудня того ж року на судовому засіданні Полтавського обласного суду в кримінальних справах за ст. 58–10 КК КРСР дівчині присудили п'ять літ в'язниці і три роки заслання [11, 48].

Петро Романенко (1924 р.н.), уродженець с.Красносілка Джулинського району Вінницької обл., студент Уманського с/г інституту, арештований 07.10.1947 року й засуджений 21.02.1948 року до 10 років ВТТ з пораженням у правах на 5 років.

Студент Уманського технікуму механізації сільського господарства Василь Островський (1921 р.н.), уродженець с. Буртин Полонського р-ну Хмельницької обл., мешканець м. Умань, поляк, арештований 19 лютого 1947 року й 26 травня того ж року засуджений ВТ Київського ВО до 10 років ВТТ з пораженням у правах на 5 років з конфіскацією майна.

За інформацією редакційно-видавничої групи «Реабілітовані історією. Черкаська область», що зібрана на підставі довідок Державного та галузевих архівних установ Черкащини, за час репресій на території краю заарештовано й засуджено на різні терміни 79 осіб до 18 років, з них 5 розстріляно. Віком від 28 до 30 років – 1023 особи, 105 з яких піддано вищій мірі покарання [8, 47]. Авторська група, що понад 10 років працює над вивченням архівних справ репресованих, з гіркотою приходять до висновку, що «в дійсності, протягом 70 років репресії не припинялися ні на хвилину. Це було невід'ємною частиною системи державного управління. І часом під маховик Молоха диктатури пролетаріату потрапляли як підлітки, так і немічні престарілі люди... У 1928 році два роки в'язниці одержали п'ятнадцятирічні школярі М. Т. Туз, А. Т. Щербак, В. Є. Хомко, а у 1940 році за політичні переконання був відправлений на чотири роки для перевиховання в концтабір чотирнадцятирічний М. А. Тулін [8, 47].

Висновки. Архівні установи центральних областей України у відкритому доступі зберігають матеріали, що свідчать про злочини тоталітарного режиму радянської влади, яка намагалась шляхом репресій тримати під страхом караючого меча революції дітей, підлітків, шкільну та студентську молодь. Але основне вістря диктатури було спрямоване проти найбільш працездатних, репродуктивних людей. Це були репресії проти майбутнього України.

Література

1. В'ятрович В. М. Право на правду. Практичний poradник із доступу до архівів / В. М. В'ятрович, І. М. Кулик, В. В. Лошак // Центр досліджень визвольного руху. – Львів : Часопис, 2012. – 152 с.
2. Закон України «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» від 17 квітня 1991 р. № 962-ХІІ. – Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1991, N 22. – С. 262.

3. Указ Президента України «Про розсекречення, оприлюднення та вивчення архівних документів, пов'язаних з українським визвольним рухом, політичними репресіями та голодоморами в Україні» № 37 від 23.01.2009. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/37/2009>
4. Закон України «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років» від 09.04.2015 № 316-VIII. – Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 26. – С. 218.
5. Державна архівна служба України. Наказ «Про введення в дію рішення колегії Укрдержархіву від 24.02.2016 № 1/1 «Про підсумки роботи архівних установ і спеціальних установ страхового фонду документації у 2015 році та основні завдання на 2016 рік» від 01.03.2016 № 27. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.archives.gov.ua/Law-base/SCAU/2016_27.pdf
6. Архіви репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.archives.gov.ua/?page=29>
7. Державний архів Черкаської області. Фонд Р-5625, оп. 1, спр. 12475, на 600 арк.
8. Вік репресованих у судовому порядку // Реабілітовані історією. Черкаська область. – Кн. 1. – Сміла : Тясмин, 2006. – 600 с.
9. Державний архів Черкаської області. Фонд Р-5625, оп. 1, спр. 12363, в 1 т.
10. Освітняни Черкащини – жертви радянського тоталітарного режиму: документальне видання / упор. В. В. Масненко, В. С. Романов, С. О. Шамара. – Черкаси : Брама-Україна, 2009. – 272 с.
11. Державний архів Черкаської області. Фонд Р-5625, оп. 1, спр. 12563, на 98 арк.

References

1. Viatrovsch V. M., Kulik I. M., Loshak V. V. (2012.). A right is on a true. Practical adviser from access to the archives / Center of researches of liberation movement. It is Lviv: Magazine, 152 (in Ukr.).
2. Law of Ukraine «On the rehabilitation of victims of political repressions on Ukraine» from April, 17 in 1991/ № 962 – XII. Are Lists of Verhovna Rada of UKRAINE (VVR), 1991, N 22. – P. 262. (in Ukr.).
3. A decree of President of Ukraine is «About declassifying, promulgation and study of the archived documents, related to the Ukrainian liberation movement, political repressions and in Ukraine» № 37 from 23.01.2009. – [Electronic resource]. It is access Mode: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/37/2009> (in Ukr.).
4. Law of Ukraine «On access to the archives of repressive organs of the communist totalitarian mode of 1917–1991». From 09.04.2015 № 316 – VIII. Are Lists of Verkhovna Rada (VVR), 2015, № 26. – P. 218. (in Ukr.).
5. Government archived service of Ukraine. Order «About introduction in an action of decision of college of Ukrdergarhiv from 24.02.2016 № 1/1 «About balances of the work of the archived establishments and special establishments of insurance fund of documentation in 2015 and basic tasks on 2016» from 01.03.2016 № 27. - [Electronic resource]. It is access mode: http://www.archives.gov.ua/Law-base/SCAU/2016_27.pdf (in Ukr.).
6. Archives of repressive organs of the communist totalitarian mode of 1917–1991. – [Electronic resource]. It is access mode: <http://www.archives.gov.ua/?page=29> (in Ukr.).
7. Record office of the Cherkasy area. Fund of R-5625, op. 1, spr. 12475, on 600 p. (in Ukr.).
8. Eyelids subjected to repression in the judicial order/Rehabilitated by history. Cherkasy area. – B. 1. – Dare: Tasmin, 2006. are 600 p.s (in Ukr.).
9. Record office of the Cherkasy area. Fund of R-5625, op. 1, spr. 12363, in 1 t. (in Ukr.).
10. Teachers of Cherkasy oblast are victims of the soviet totalitarian mode: documentary edition/support. V. V. Masненко, V. S. Romanov, S. O. S. Hamara. Are Cherkasy: Brama-Ukraine, 2009. Fre 272 p.s (in Ukr.).
11. Record office of the Cherkasy area. Fund of R-5625, op. 1, spr. 12563, on 98 p. (in Ukr.).

KOROL Roman Volodymyrovych,

ostgraduate student of Cherkasy National University named after Bogdan Khmelnytsky, junior researcher of editorial and publishing group «Rehabilitated by history. Cherkasy region».

e-mail: roman_897@mail.ru

INFORMATION OF ARCHIVE INSTITUTIONS CENTRAL AREAS OF UKRAINE ABOUT REPRISALS AS A SCHOOL AND STUDENTAL YOUTH

Abstract. Investigational archived documents of central areas of Ukraine 1930–1960 in relation to political criminals in age from 12 to 25. An author analyses the legislative process of overcoming of ideological limitations in historical researches, summarizes the open archived sources about the repressions of the totalitarian state against a rising generation. The list of the archived funds of the Record office of the Cherkasy area, in that the actual presence of the archived information of repressive organs is educed and set for period 1917–1991 is illustrated. Accented, that a mainspring base for researchers the declassified documents of state became and to the archive of CK of communist Party of Ukraine, her local party committees, materials of the archived subdivisions of former Committee of state security of UKRAINE. In funds open for working hundred documents of party-official of cheka control and punitive system are again stunelee mosynary students and students. On the basis of study of the declassified businesses an author asserts that state terror, propaganda and education, were directed against Ukrainians from the first years of life in the state. The representatives of the young generation,

that argued against official canons in force of domestic traditions, education, religious persuasions, were declared criminals. Drawn conclusion, that objectively it repressions felt strongly about the future Ukrainian people.

Key words. *Archived establishments, declassified documents, repressions, historical justice.*

*Надійшла до редакції 01.10. 2017
Затверджена до друку 10. 10. 2017*

УДК 930:355.355(47+57:4-191.2)«1944/1945»

КУЦЬКА Олеся Миколаївна,
кандидат історичних наук, доцент,
професор кафедри тактики
факультету бойового застосування
військ Національної академії
сухопутних військ імені гетьмана
Петра Сагайдачного
e-mail: kutska_o@yahoo.com

СУЧАСНІ ПОГЛЯДИ В ІСТОРІОГРАФІЇ ЩОДО ПИТАННЯ ВЗАЄМОВІДНОСИН РАДЯНСЬКИХ ВІЙСЬК І ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН НАПРИКІНЦІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Аналізуються зарубіжні публікації присвячені вступу та перебуванню Червоної Армії на території країн Європи у 1944–1945 роках. Зокрема увага звужена до розгляду питання взаємовідносин радянських військовослужбовців з місцевим населенням країни перебування. Огляд окремих публікацій був спричинений потребою у переосмислення подій Другої світової війни у вітчизняній історіографії. Шляхом узагальнення даних, задекларованих попередніми дослідниками, виокремлюються публікації, в яких зосереджена увага довкола зміни сприйняття мешканцями європейських країн радянської присутності від насторожливого до негативного. Визначено, що здебільшого різко негативні публікації почали з'являтися на Заході приблизно у 80-х роках ХХ століття. Найбільш гостро питання щодо окупаційної політики Радянського Союзу ставились у Німеччині, Австрії, Угорщині, Румунії, Польщі. Дослідники з Болгарії, колишніх Югославії та Чехословаччини висувують більш помірковані погляди щодо негативних наслідків військової присутності СРСР на території їх країн. Основними темами у роботах європейських дослідників були: злочини червоноармійців, трофейництво, нехтування правами людини, нищення природних ресурсів, прагнення «советизації» країни. Представлені у статті публікації дають можливість альтернативно до радянського погляду визначитись із окремими питаннями перебігу останньої світової війни та наслідками перебування іноземних армій в Європі.

Ключові слова: *Друга світова війна, Червона Армія, воєнні злочини, радянська окупація, спірні питання історії.*

Початок ХХІ століття позначився новими пошуками довкола перебігу останньої світової війни, що дає змогу доповнити різноманітну історіографію цього періоду і робить доцільним нашу розвідку.

Актуальність даної теми полягає в тому, що розвиток наукових досліджень, присвячених вступу та перебуванню Червоної Армії в Європі у 1944–1945 роках, спричинив появу значного масиву історичної літератури з альтернативними до радянських поглядами, що зумовило необхідність історіографічного переосмислення окремих питань. Зважаючи на широту досліджень за даним напрямом, в статті робиться спроба постановки проблеми загалом.

Історіографія питання перебування Червоної Армії в Європі у 1944–1945 роках представлена спеціальними історичними дослідженнями, переважно присвяченими